

MALCONTENTEN VAN DE MODERNITEIT

**HET POLITIEK MISDRIJF EN DE BESCHERMING
VAN DE POLITIEKE STRUCTUREN IN BELGIË (1831-2015)**

MALCONTENTEN VAN DE MODERNITEIT

**HET POLITIEK MISDRIJF EN DE BESCHERMING
VAN DE POLITIEKE STRUCTUREN IN BELGIË
(1831-2015)**

Bram Delbecke & Bruno Debaenst

© Academia Press
P. Van Duyseplein 8
9000 Gent
T. (+32) (0)9 233 80 88
info@academiapress.be
www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimedialdivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Bram Delbecke & Bruno Debaenst
Malcontenten van de moderniteit – Het politiek misdrijven en de bescherming van de politieke structuren in België (1831-2015)
Gent, Academia Press, 2015, 245 pp.

Lay-out: punctilio.be

Cover: Studio Eyal & Myrthe

Coverbeeld: Tekening met een reconstructie van de arrestatie van Gennaro Rubino, overgenomen uit *Le Petit Bleu*, 16 november 1902.

Op 15 november 1902 pleegde de Italiaanse anarchist Gennaro Rubino een mislukte moordaanslag op de Belgische Koning Leopold II. Het is een typisch voorbeeld van een politiek misdrijf, ook al vormen dergelijke spectaculaire incidenten slechts een minderheid binnen deze specifieke categorie van misdrijven, zoals blijkt uit het veel meer genuanceerde beeld van de rechtspraak.

ISBN 978 90 382 2560 9
D/2015/4804/182
NUR 820

Behoudens de bij wet voorziene uitzonderingen, mag niets uit deze worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudstafel

INLEIDING	5
BRAM DELBECKE & BRUNO DEBAENST	
HET POLITIEK MISDRIJF IN HET ANCIEN RÉGIME?	11
<i>RELIGIEUS-POLITIEKE DELICTEN VOOR DE STAATSE RAAD VAN BRABANT</i> <i>(17DE-18DE EEUW)</i>	
ERIK-JAN F.C.M. BROERS	
1. Inleiding	11
2. De Staatse Raad van Brabant	12
3. De politiek-religieuze reformatie	13
4. Justitieel optreden door de Raad van Brabant	13
5. De rechtspleging nader bezien	14
6. Het echtreglement voor de Generaliteit	18
7. Afronding	19
LA RÉPRESSION DES INFRACTIONS POLITIQUES DANS LA BELGIQUE RÉVOLUTIONNAIRE (1795-1799)	23
EMMANUEL BERGER	
DE ROMANTIEK VOORBIJ?	35
<i>HET KIESMISDRIJF ALS POLITIEK MISDRIJF IN DE NEGENTIENDE-EEUWSE</i> <i>ASSISENRECHTSPRAAK (1831-1914)</i>	
BRAM DELBECKE	
1. Het jury-ideaal voor politieke misdrijven	35
2. Het kiesmisdrijf als politiek misdrijf	37
3. Kiesmisdrijven voor de hoven van assisen	44
4. Besluit	53
HET STAKINGSWAPEN ALS POLITIEK BREEKIJZER IN DE BELGISCHE RECHTSTRADITIE	65
BRUNO DEBAENST	
1. Inleiding	66
2. Het ontstaan van de strafbaarstelling “coalitieverbod”	67
3. De toepassing van het coalitieverbod in België (1830-1866)	68
4. Artikel 310 Sw. en het stakingswapen voor politieke doeleinden	71
5. De afschaffing van artikel 310 Sw. in 1921	74
6. Politieke stakingen versus politieke misdrijven	76

EEN PENITENTIAIR UITZONDERINGSREGIME?	85
<i>DE DETENTIERECHTELIJKE POSITIE VAN POLITIEKE DELINQUENTEN IN DE BELGISCHE RECHTSTRADITIE¹</i>	
ERIC MAES	
EEN BUITENGEWONE RECHTBANK VOOR POLITIEKE MISDRIJVEN	121
<i>DE KRIJGSRAAD VAN HET GROOT HOOFDKWARTIER VAN HET LEGER (1 JANUARI 1919 – 30 SEPTEMBER 1919)</i>	
JOS MONBALLYU	
1. De kwalificatie van ‘misdrijven tegen de veiligheid van de Staat’ tot ‘politieke misdrijven’ tot en met de Eerste Wereldoorlog.	121
2. De bevoegdheid om kennis te nemen van misdrijven tegen de veiligheid van de Staat.	123
3. Burgerlijke activisten voor de krijgsraad van het Groot Hoofdkwartier	131
4. Burgerlijke spionnen voor de krijgsraad van het Groot Hoofdkwartier	133
5. Het lot van de overgebleven strafdossiers	139
6. Samenvattend besluit.	139
HET POLITIEK MISDRIJF IN DE REPRESSIEPOLITIEK NA DE TWEDE WERELDOORLOG	155
<i>DE SCHIZOFRENE PARINGSDANS TUSSEN WERKELIJK EN WETTELIJK LAND</i>	
KOEN AERTS	
1. Inleiding.	155
2. Collaboratie: uitzonderlijke situatie, uitzonderlijke interpretatie	156
3. Krijgsraden en -hoven: uitzonderlijke situatie, uitzonderingsrechtbanken?	160
4. Want tussen droom en daad zitten wetten in de weg en praktische bezwaren	163
5. Conclusie: de schizofrene paringsdans tussen werkelijk en wettelijk land	168
SURFEN OP DE GOLVEN VAN MORELE PANIEK.	179
<i>DE IMPACT VAN DE BESTRIJDING VAN HET VLAAMS BLOK OP HET POLITIEK MISDRIJF EN HET DRUKPERSMISDRIJF (1980-2015)</i>	
JOGCHUM VRIELINK	
1. Inleiding.	179
2. 1960-1990: terughoudendheid.	179
3. Moral panic: meer repressie en omzeiling van waarborgen (1990-2005)	185
4. Stabilisering (2005-2015)	191

<i>‘POUR VOUS ENLEVER LE JURY’</i>	207
<i>DE UITSCHAKELING VAN DE JURYWAARBORG EN VAN HET GRONDWETTELIJK HOF BIJ KIESMISDRIJVEN</i>	
MATTHIAS E. STORME & SAMUEL J. VINCK	
1. Inleiding	207
2. De dienstweigeringsactie	207
3. Weigering van de kwalificatie politiek misdrijf	217
4. De weigering om prejudiciële vragen te stellen	229
5. Besluit	240
OVER DE AUTEURS	243

Inleiding

Bram Delbecke & Bruno Debaenst

De hoven van assisen worden vandaag vooral in verband gebracht met ophefmakende processen inzake levensdelicten. Recente processen zoals die van Marc Dutroux, Kim De Gelder, Hans Van Themsche en Ronald Janssen staan in het collectief geheugen gegrift. Wie er echter de Belgische Grondwet op na slaat, leest in artikel 150 van deze constitutie dat niet alleen ‘criminele zaken’ door een jury beoordeeld moeten worden, maar ook politieke misdrijven en drukpersmisdrijven (met uitzondering sinds 1999 van de drukpersmisdrijven die ingegeven zijn door racisme of xenofobie). Diezelfde Grondwet voorziet eveneens dat een proces over een politiek misdrijf slechts achter gesloten deuren gehouden kan worden na een unanieme beslissing van het hof.

Uit dit artikel 150 Gw. blijkt een grote bekommernis van de ‘*founding fathers*’ van de Belgische constitutie voor de plegers van politieke misdrijven. Die sympathie hoeft weinig te verwonderen. De leidende figuren van het nieuwe bewind zouden zelf als politieke delinquenten vervolgd zijn, indien hun opstand niet succesvol was geweest. Hierdoor konden zij zich perfect inleven in de motieven van diegenen die de institutionele structuren in vraag stelden of aanvielen. Dit bleek bijvoorbeeld ook uit de beslissing van de Belgische wetgever in 1833 om een exceptie in het uitleveringsrecht in te voeren, om politieke vluchtelingen te beschermen.¹

Hun houding stond in scherp contrast met de strenge aanpak van majesteitsschennis in het *Ancien Régime*. De notie van het ‘*politiek misdrijf*’ was dan ook wezenlijk verbonden met de moderniteit. Tijdens de woelige westerse ‘*Sattelzeit*’ groeide langzaamaan de gedachte dat de ‘*malcontenten*’ van deze moderniteit, de tegenstanders van een vigerend regime, op een andere wijze moesten terecht worden dan de criminelen die zich aan gemeenrechtelijke misdrijven schuldig gemaakt hadden.

Sinds de invoering van de Belgische Grondwet heeft het politiek misdrijf, samen met de invulling en vervolging ervan, een bewogen geschiedenis gekend. Aan de ene kant was er een verdere uitbouw van de bijzondere bescherming voor politieke delinquenten, met bijvoorbeeld bijkomende gunstmaatregelen – zoals de reeds vermelde exceptie in het uitleveringsrecht (1833) of de introductie van een aangepast gevangenisregime (1867) – of de creatie van nieuwe categorieën van politieke delicten via gelegenheidswetgeving. Aan de andere kant moet toch ook vastgesteld worden dat de uitzonderingspositie voor politieke delinquenten zwaar onder druk is komen te staan. De beide wereldoorlogen vormden daarbij doorslaggevende sleutelmomenten. Zo werden tijdens en na de Eerste Wereldoorlog tal van gunstmaatregelen teruggeschoefd en werden ook de politieke processen in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog niet langer door de jury, maar door de krijgsgerechten beoordeeld. Vandaag is de jurywaarborg voor politieke misdrijven helemaal dode

letter geworden, aangezien er in de naoorlogse periode geen politieke zaken meer voor assisen gebracht zijn.

Op 5 juni 2013 verzamelden een aantal juristen, historici en rechtshistorici op de Kortrijkse campus van de KU Leuven om elk vanuit hun specialisatie een facet van het (verleden van het) politiek misdrijf te belichten. Deze bundel vormt hiervan de materiële neerslag.

De spits wordt afgebeten door Erik-Jan Broers, die als kenner van het *Ancien Regime* de ontwikkeling van politiek gemotiveerde of geïnspireerde misdrijven illustreert met een analyse van een aantal processen voor de Staatse Raad van Brabant uit de zeventiende en achttiende eeuw, met focus op de religieus-politieke delicten. In de eerste helft van de zeventiende eeuw werden een aantal plakkatens uitgevaardigd om het katholicisme uit te bannen en het calvinisme daarvoor in de plaats te stellen. Uit de rechtspraktijk van de Raad van Brabant, de hoogste rechterlijke instantie van het Generaliteitsland Brabant, blijkt evenwel dat de calvinistische soep niet zo heet gegeten werd als ze opgediend werd. Deze gerechtelijke instantie hanteerde namelijk een duidelijk gedoogbeleid ten aanzien van de katholieke religie.

Met Emmanuel Berger komen we al een stap dichterbij de ‘moderniteit’, met zijn bespreking van de bestraffing van politieke misdrijven in ‘België’ tijdens de periode van het *Directoire*. Met de inlijving van onze gewesten in de Franse Republiek werd de Franse revolutionaire wetgeving inzake politieke misdrijven ook hier onverkort van toepassing. Berger wijst op het belang van de jury voor de bescherming van de individuele vrijheden van de burgers tegen strafrechtelijke vervolging vanwege de overheid. Deze jury bestond uit twee instanties, een ‘*jury d’accusation*’, die moest nagaan of er voldoende aanwijzingen waren van schuld – om te vermijden dat een burger op willekeurige wijze voor een criminele instantie zou moeten verschijnen – en een ‘*jury de jugement*’, die dan ten gronde moest oordelen. Op basis van zijn archiefonderzoek bestudeert Berger de rechtspraktijk in onze gewesten en dit aan de hand van de vervolging van de politieke misdrijven ‘*opstandige kreten, geschriften en samenscholingen*’ en ‘*weigerende priesters*’. Uit zijn onderzoek komt naar voor dat de Belgische bevolking al snel het voordeel inzag van de jury, wat deels kan verklaren waarom deze instelling na de Belgische onafhankelijkheid opnieuw ingevoerd werd.

Hiermee is de link gelegd met het politiek misdrijf in de periode van het Koninkrijk België. Bram Delbecke kwam tijdens zijn zoektocht naar persmisdrijven in de archieven van de hoven van assisen in aanraking met een aantal dossiers inzake kiesmisdrijven. Dit leverde hem de interessante vraag op naar de verhouding van het kiesmisdrijf ten opzichte van het politiek misdrijf. Het antwoord is des te interessanter, omdat het erg verhelderend blijkt te zijn voor de evolutie van het politiek misdrijf in de negentiende eeuw. Er komt namelijk naar voor dat de kiesmisdrijven een katalysatorrol gespeeld hebben in de transformatie van het politiek misdrijf zelf en dat deze evolutie bepaald werd door de levensbeschouwelijke breuklijn in de negentiende eeuw. Voor de eerste decennia na de onafhankelijkheid vallen er namelijk geen kiesdelicten voor assisen terug te vinden. Het is pas vanaf het uitbreken van het clerico-liberale conflict dat de eerste kiesinbreuken voor de

volksjury gebracht werden. Dit bracht evenwel weinig zoden aan de dijk voor de gerechtelijke instanties, aangezien deze specifieke assisenprocessen meer na- dan voordelen met zich mee brachten. Onder invloed hiervan velde het Hof van Cassatie een aantal belangrijke arresten die een belangrijke rol speelden in de conceptuele verfijning van het begrip ‘politiek misdrijf’. Hiermee legde het hoogste gerechtshof de grondslagen voor het onderscheid tussen het zuiver en gemengd politiek misdrijf en voor de restrictieve invulling van het politieke misdrijf vanaf dan.

Dezelfde vraag naar de invulling van het begrip ‘*politiek misdrijf*’ komt ook aan bod in de bijdrage van Bruno Debaenst. Hij stelt zich met name de vraag waarom de algemene stakingen voor het algemeen meervoudig mannenstemrecht niet als politieke misdrijven beschouwd werden. Uiteindelijk ging het om misdrijven die begaan werden met louter politieke doeleinden. Het antwoord op deze vraag ligt in de complexe interagerende geschiedenis van de arbeidersverenigingen, hun actierepertoire en de strafrechtelijke beteugeling ervan via het beruchte coalitieverbod en opvolger vervat in artikel 310 van het nieuwe Strafwetboek. Belangrijk hierbij is dat er een fundamenteel onderscheid gemaakt moet worden tussen de doelstelling van de strafbaarstelling, die louter economisch van aard was en de doelstellingen van de stakingen, die zowel economisch als politiek konden zijn. In ieder geval werden inbreuken op het coalitieverbod of artikel 310 Sw. nooit als politieke misdrijven beschouwd.

Eric Maes besteedt dan weer aandacht aan de gevolgen van het uitzonderingsstatuut van politieke delinquenten voor de strafuitvoering. In zijn bijdrage schetst hij eerst het algemeen penitentiair kader en dan de evolutieve plaats van de politieke delinquenten daarbinnen. Politieke delinquenten waren nu eenmaal van een ander slag dan misdadigers van gemeen recht. Uit zijn betoog komt duidelijk naar voor dat de behandeling van politieke delinquenten in de praktijk voortdurend schipperde tussen een ‘normale’ en een ‘uitzonderingsbehandeling’. Samen met de afkalving van het politiek misdrijf *an sich* verdween ook langzaam maar zeker de bijzondere behandeling van politieke delinquenten, waardoor op heden geen sprake meer is van de ‘politieke delinquent’ als bijzondere categorie binnen het Belgische detentierecht.

Zoals eerder reeds aangegeven, gebeurde de grote afkalving van het politiek misdrijf in de twintigste eeuw, vooral naar aanleiding van de twee Wereldoorlogen. Jos Monballyu, die zich reeds gedurende een aantal jaren met de strafrechtelijke repressie van het activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog bezig houdt, wijdt zijn bijdrage aan de strafrechtelijke vervolging van politieke misdrijven door de Krijgsraad van het Groot Hoofdkwartier van het Leger, in de periode van 1 januari 1919 tot 30 september 1919. Deze buitengewone rechtbank nam de taak van de volksjury over, door niet alleen de door militairen gepleegde politieke misdrijven te behandelen, maar ook deze door burgers gepleegd, met name initieel voor spionage en vervolgens voor alle misdrijven tegen de veiligheid van de Staat. Deze situatie, die gerechtvaardigd werd door de oorlogsomstandigheden, zorgde voor een eerste grote uitholling van de juryrechtspraak inzake politieke misdrijven.

Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog werd dit scenario herhaald en zelfs uitgebreid, zoals Koen Aerts aantoot in zijn bijdrage. De repressie van collaboratie/politieke mis-

drijven was toen – uitsluitend – in handen van de militaire rechtbanken, niet alleen tijdens de oorlog, maar ook tot lang na de oorlog – 15 juni 1949 om precies te zijn. Door deze kunstgreep verscheen geen enkele collaborateur voor de volksjury. Er waren aan deze werkwijze een aantal voordelen verbonden. Om te beginnen moest de discussie niet gevoerd worden of de daden van collaboratie als politieke dan wel als gemeenrechtelijke misdrijven beschouwd moesten worden. Daarnaast kon de assisenprocedure vermeden worden, wat op zich al een aantal voordelen met zich meebracht. Interessant is ook de geschiedenis van de behandeling van de politiek gedetineerden na de oorlog, die Aerts eveneens minutieus uit de doeken doet. Uit de discrepantie tussen het wettelijk land – *‘collaborateurs zijn geen politieke misdadigers en verdienen geen bijzondere behandeling’* – en het werkelijk land – *‘collaborateurs kregen in werkelijkheid wel degelijk een bijzondere behandeling, wat onder andere tot uiting komt in het feit dat ze vervoegd vrijkwamen’*, leidt Aerts af dat de collaboratiemisdrijven wel degelijk als politieke misdrijven beschouwd moeten worden.

De laatste twee bijdragen betreffen de recente geschiedenis van het politiek misdrijf. Als eerste is er Jogchum Vrieling, die in zijn bijdrage de impact nagaat van de bestrijding van het Vlaams Blok (nu Vlaams Belang) op het politiek misdrijf en het drukpersmisdrijf in de periode 1980 tot 2015. Hij laat zien hoe de plotse opkomst en groeischeuten van deze politieke partij geleid hebben tot opeenvolgende golven van *‘moral panic’*, waarbij het beschermingsmechanisme voor drukpersmisdrijven eerst geminimaliseerd werd, vervolgens omzeild en ten slotte afgeschaft. Eenzelfde bereidheid bespeurt hij voor het beschermingsmechanismen van politieke misdrijven.

Ook de tweede bijdrage, van de hand van Matthias Storme en Samuel Vinck, geeft een boeiend inzicht in de manier waarop ‘het establishment’ alles uit de kast haalde om het recht op jury te onthouden voor kiesmisdrijven. Vooral het insiderperspectief – de auteurs waren actief als advocaat in deze kwestie – zorgt voor een kleurrijk beeld van wat er zich de voorbije jaren afgespeeld heeft in verband met de problematiek van de weigering om mee te werken aan de organisatie van verkiezingen waarvan de regels ongrondwettig verklaard waren door het Grondwettelijk Hof omwille van Brussel-Halle-Vilvoorde. Hierbij werden de kiesmisdrijven stevast niet als politieke misdrijven beschouwd, om te vermijden dat zij voor een volksjury zouden moeten gebracht worden.

Tot slot kan gesteld worden dat deze bundel een treffende illustratie vormt van het feit dat de ontwikkeling van het recht slechts begrepen kan worden in het licht van de rechtspraktijk, en de wijze waarop men in concrete casussen concreet vorm gegeven heeft aan de algemene principes die de wetgever voorop gesteld heeft. Het is dan ook niet toevallig dat de bijdragen in deze bundel op rechtspraakonderzoek gebaseerd zijn, zij het op basis van jurisprudentie in uitgegeven vorm, zij het na intensief speurwerk in de rijke gerechtelijke archieven. Deze bundel wil dan ook niet alleen een boeiende tocht doorheen de vele facetten van de (geschiedenis van de) politieke criminaliteit bieden, maar wil tegelijk ook een aansporing zijn voor de (rechts)historische onderzoekers om de sprong naar het archiefonderzoek te maken.

Noten

1. L. VANDERSTEENE, “Het uitleveringsrecht en de bescherming van politieke vluchtelingen in het negentiende-eeuwse West-Europa, met bijzondere aandacht voor Nederland en België”, *Pro Memorie* 2000, 256-272.

Het politiek misdrijf in het Ancien Régime?

Religieus-politieke delicten voor de Staatse Raad van Brabant (17de-18de eeuw)

Erik-Jan F.C.M. Broers

1. Inleiding

De geschiedenis van het politieke delict is even lang als dat hij kort is. Enerzijds is hij kort omdat, voor zover tegenwoordig al een definitie van een politiek delict kan worden gegeven, dat vroeger zeker niet het geval was. In wetteksten en juridische commentaren uit het verleden zal men in de regel tevergeefs zoeken naar een dergelijke definitie. Eerst aan het einde van de achttiende eeuw benoemde de Italiaanse jurist en filosoof Gaetano Filangieri het politieke delict als een afzonderlijk type strafbaar feit in zijn verhandeling *La scienza della legislazione*.¹ Anderzijds is de geschiedenis van het politieke delict lang, aangezien er door de eeuwen heen strafbare feiten zijn gepleegd die een duidelijke politieke achtergrond hadden, ook al werden zij niet met zoveel woorden als politieke vergrijpen aangemerkt. Delicten gepleegd door iemand met een bepaalde politieke opvatting jegens een instantie of een persoon die een andere opvatting was toegedaan, zijn er in de loop der eeuwen veel gepleegd, op allerlei niveaus. Men zal bij een dergelijk delict al snel geneigd zijn te denken aan bijvoorbeeld de moord op Willem van Oranje door Balthasar Gerards in 1584.² Of aan het conflict tussen prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt, dat deze laatste wegens hoogverraad in 1619 met de dood moest bekopen.³

Maar wat bijvoorbeeld te denken van het volgende geval uit 1788. Drossaard Johan Winckel, de gerechtsofficier van de plaats Nieuwkuijk, had zich bij de ingezetenen erg impopulair gemaakt vanwege zijn strenge optreden tegen mensen die het plaatselijke brandreglement overtraden. Met regelmaat werden door hem personen beboet 'wegens het roken van pijpen langs 's Heeren weegen'. Nadat reeds enkele rokers de drossaard op hardhandige wijze hun ongenoegen over dit anti-rookbeleid hadden laten blijken, was het vervolgens de beurt aan Hendrik van Schijndel. Deze trad Winckel met de pijp in de mond tegemoet, beledigde en bedreigde hem, sloeg hem in het gezicht en bracht hem ten slotte met een mes een lichte vleeswond toe. Van Schijndel diende zich voor zijn gedrag te verantwoorden voor de Staatse Raad van Brabant, in die tijd het hoogste rechtscollege voor het gebied dat wij thans kennen als Noord-Brabant. Het betreft hier een duidelijk voorbeeld van strafbare handelingen die werden begaan uit onvrede met de lokale politiek, zoals deze ten uitvoer werd gelegd door een plaatselijke ambtenaar van justitie. In de overwegingen van de Brabantse raadsheren is deze politiek overigens niet aan de orde is gekomen. Zij hebben deze zaak berecht zoals zij alle delicten tegen overheidsambtenaren

berechttten. Van Schijndel zou er uiteindelijk met een ernstige reprimande afkomen, omdat het de raadsheren was gebleken dat de drossaard zich bij het handgemeen toch ook niet onbetuigd had gelaten.⁴

Aan dit soort lokale gevallen wil ik verder geen aandacht besteden, wel echter aan de rechtspraak van de Staatse Raad van Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw.

2. De Staatse Raad van Brabant

Alvorens een blik op deze rechtspraak te werpen, wil ik eerst opmerken dat reeds de oprichting van dit noordelijke rechtscollege, vanuit zuidelijk standpunt bezien, als een politiek incorrecte handeling kan worden beschouwd. Men moet de oprichting van deze Staatse Raad namelijk plaatsen tegen de achtergrond van de Scheiding der Nederlanden, die het uiteindelijke resultaat was van de Opstand van de noordelijke gewesten tegen hun gemeenschappelijke landsheer Filips II, omdat deze, vanuit noordelijk standpunt bezien, een zeer absolutistische en centralistische politiek trachtte door te voeren. Deze opstand had grote gevolgen voor de rechtspleging in het noordelijke deel van Brabant. Het oude hertogdom was namelijk uiteengevallen in twee delen, waardoor het in Brussel gevestigde gewestelijke gerechtshof, de Raad van Brabant, onbereikbaar was geworden voor rechtzoekenden uit het noorden. Daarom werd door de Staten-Generaal, aan wie het gezag over het Generaliteitsland Brabant toekwam, in 1586 een tweede Raad van Brabant opgericht, de Staatse Raad van Brabant. Dit rechterlijk college kwam uiteindelijk te zetelen in Den Haag en genoot dezelfde rechtsmacht als zijn Brusselse tegenhanger.⁵

De rechtsprekende bevoegdheden van de Brusselse Raad zijn omstreeks 1496 omschreven door Willem van der Tanerijen in diens *Boec van der loopender practijken der Raidt-cameren van Brabant*. Van der Tanerijen, die zelf enkele jaren als raadsheer in dit college zitting heeft gehad, heeft de criminele rechtsmacht van de Raad mede uitgestrekt over diverse strafbare feiten die men als politieke delicten zou mogen aanmerken. Zo was het Brabantse gerechtshof bevoegd om in eerste aanleg recht te spreken over misdrijven tegen de vorst, inbreuken op diens sauvegarde en hulp aan de vijand.⁶ Ook de advocaat Joannes Emmanuel Loovens heeft in diens *Practycke, stiel ende maniere van procederen in Haere Majesteys souvereynen Raede van Brabant* uit 1745 deze delicten opgenomen onder de strafzaken waarover het Brusselse gerechtshof zich in eerste instantie mocht uitspreken. Een exemplaar van Loovens' driedelige commentaar maakte ook deel uit van de bibliotheek van de Raad in Den Haag.⁷

Als vorstelijke justitieraad was de Raad van Brabant derhalve bevoegd zich uit te spreken over misdrijven tegen de vorst. In de rechtsdogmatiek van die dagen werden zulke misdrijven aangemerkt als *crimina laesae maiestatis* ofwel majesteitsschennis. Rechtsgeleerde praktijkjuristen zoals Willem van der Tanerijen en zijn tijdgenoot, de Vlaming Filips Wielant rekenden tot deze groep strafbare feiten onder meer het samenzweren tegen de vorst, het hulp verlenen aan de vijand, het ophitsen van het volk, maar bijvoorbeeld ook het bevrijden van misdadigers uit de gevangenis en het handelen in strijd met het algemeen belang.⁸ Vooral dit 'handelen in strijd met het algemeen belang' was een erg ruim

criterium, waarmee in feite zeer veel strafbare feiten als vormen van majesteitsschennis konden worden aangemerkt.

3. De politiek-religieuze reformatie

In het noorden zou het algemeen belang van de gewesten en gebieden die zich van het zuiden hadden afgescheiden en de Republiek der Verenigde Nederlanden hadden gevormd, mede een politiek-religieuze inhoud krijgen, waarover de Raad van Brabant samen met de andere noordelijke justitieraden in het bijzonder had te waken. De Opstand tegen Filips II en de daaruit voortvloeiende Tachtigjarige Oorlog had namelijk niet alleen een staatkundige scheiding van de Nederlanden tot gevolg, maar ook een scheiding in religieus opzicht. Waar in de zuidelijke, Spaanse Nederlanden de katholieke godsdienst gehandhaafd bleef, zou in de noordelijke, Staatse Nederlanden het calvinisme tot officiële godsdienst worden gemaakt.⁹

Voor het noorden vaardigden de Staten-Generaal in de eerste helft van de zeventiende eeuw dan ook een groot aantal plakkaten uit waarmee zij het katholicisme wilden uitbannen en het calvinisme daarvoor in de plaats wilden stellen. Zo werd onder meer verordonneerd dat katholieke kerken moesten worden gesloten dan wel worden overgedragen aan vertegenwoordigers van de gereformeerde religie, terwijl het voorts verboden werd om nieuwe katholieke kerken te openen of een katholieke eredienst te houden. Verder werden alle goederen die aan de katholieke kerk of aan kloosters en kapittels toebehoorden geconfisceerd, en werden al hun inkomsten vervallen verklaard.¹⁰

Deze godsdienstige reformatie ging bovendien gepaard met een politieke reformatie. In het *Reglement op de politieke reformatie* dat op 1 april 1660 door de Staten-Generaal werd afgekondigd, werd door de Hoog Mogende Heren bepaald dat katholieken geen publieke ambten mochten uitoefenen. Aanhangers van het katholicisme werden onder andere uitgesloten van de functies van schout, drossaard, burgemeester, secretaris, notaris en procureur. Ook werd het aan bekleders van openbare functies verboden om schikkingen te treffen met katholieken om voor deze laatsten hun eredienst mogelijk te maken.

4. Justitieel optreden door de Raad van Brabant

Het was de Raad van Brabant die als hoogste rechterlijke instantie voor het Generaliteitsland Brabant – waar het katholicisme sterke wortels had – had te waken over de effectivering van deze voorschriften. Uit een eerdere studie van Lindemann blijkt dat de Raad op een tweetal wijzen zijn bijdrage heeft geleverd aan de verwezenlijking van het politiek-religieuze beleid van de hoge overheid in de zeventiende en achttiende eeuw.

In de eerste plaats werden door de Staatse Raad herhaaldelijk resoluties uitgevaardigd die een einde moesten maken aan lokale misstanden en ongeregelheden die samenhangen met of een reactie waren op de politiek-religieuze reformatie. Veel van deze resoluties hielden een advies in aan de Staten-Generaal om bepaalde maatregelen te nemen die een einde aan deze misstanden en ongeregelheden zouden maken. Het blijkt dat in het nauw

gebrachte protestanten veelal aan de Raad van Brabant voorbijgingen en zich rechtstreeks tot de Staten-Generaal wendden. In zulke kwesties lieten de Hoog Mogende Heren, alvorens in de zaak te beslissen, een advies uitbrengen door de Raad van Brabant, die de inhoud van het advies liet opstellen door zijn advocaat-fiscaal. Het advies werd in de regel overgenomen door de Staten-Generaal, door wie vervolgens een resolutie werd uitgevaardigd waarin bepaalde maatregelen werden bevolen.

Deze resoluties kunnen het best worden aangemerkt als bestuursbeschikkingen, eenzijdige overheidsbesluiten waarmee een einde werd gemaakt aan een feitelijke situatie die ongewenst was. Zo werden resoluties uitgevaardigd waarin werd bevolen een katholieke kerk te sluiten of een geestelijke uit Brabant te verwijderen. Maar ook werden langs deze weg bijvoorbeeld katholieke onderwijzers aangepakt en ouders aangezegd hun kinderen niet naar katholieke scholen te laten gaan. Daarnaast werden veel resoluties uitgevaardigd tegen lokale overheidsfunctionarissen die katholiek waren en tegen protestantse functionarissen die zich tolerant opstelden tegenover de uitoefening van de katholieke eredienst.

Door middel van resoluties werd derhalve op bestuursrechtelijke wijze opgetreden tegen personen die de politiek-religieuze voorschriften van de wetgever niet naleefden of deze bewust overtraden. Daarnaast is er echter ook langs strafrechtelijke weg opgetreden tegen zulke wetsovertreders. Zo zijn er door de aan de Raad verbonden procureur-generaal bijvoorbeeld strafprocessen aangespannen tegen plaatselijke overheidsambtenaren die zelf katholiek waren of katholieken hadden aangesteld in een openbaar ambt, tegen priesters die de bevolking hadden opgehitst tegen de overheid en tegen personen die de arrestatie van een geestelijke hadden verhindert of hem hadden bevrijd uit de gevangenis.¹¹

5. De rechtspleging nader bezien

Bij een vluchtige blik op de resoluties en strafdossiers van de Staatse Raad van Brabant, zoals deze zijn omschreven door Lindemann, krijgt men al gauw de indruk dat dit gerechtshof trouw heeft gewaakt over de wetten die door de Staten-Generaal waren uitgevaardigd en dat het college steeds passende maatregelen heeft genomen tegen personen die deze wetten overtraden en dus politiek-religieuze delicten pleegden. Een nadere bestudering van de inhoud van de resoluties en dossiers brengt evenwel aan het licht dat de Raad in politiek-religieuze zaken geen starre wetstoepasser is geweest, maar dat de raadsheren deze zaken heel genuanceerd hebben benaderd. Dit geldt zeker voor de achttiende eeuw, waarvan men een duidelijk beeld kan krijgen aangezien de helft van de onderzochte strafzaken in deze eeuw heeft gediend en ook bijna alle resoluties toen zijn uitgevaardigd. Uit de bewaard gebleven archiefstukken blijkt dat de Raad van Brabant en het aan het college verbonden Officie-Fiscaal alleen dan tegen wetsovertreders zijn opgetreden wanneer de omstandigheden daarom vroegen. Een vijftal situaties kunnen daarbij worden onderscheiden.

(1) De Raad van Brabant en het Officie-Fiscaal zijn in de eerste plaats in actie gekomen als er ongeregelde en gewelddadigheden waren voorgevallen tussen katholieken en protestanten. Zo werden bijvoorbeeld in Geldrop op 27 september 1711 Isaak Polet en

zijn vrouw, beiden aanhangers van de gereformeerde religie, mishandeld en bedreigd door een groepje van ongeveer twaalf katholieke plaatsgenoten. Deze laatsten hadden daarbij tevens vernielingen aangericht in Polets huis. Na ingewonnen advies van de Raad van Brabant verordonneerden de Staten-Generaal dat de katholieke inwoners van Geldrop de schade moesten vergoeden die Polet en zijn vrouw hadden geleden. De katholieke gemeenschap werd derhalve als geheel aansprakelijk gesteld voor de schade die enkelen van haar leden hadden aangericht.¹²

Dat een dergelijke schadevergoeding geenszins uitzonderlijk was, blijkt uit de beslissing die de Staten-Generaal namen naar aanleiding van hetgeen in september 1719 en februari 1720 in Asten en Mierlo voorviel. In die maanden werden bij diverse gelegenheden serieuze dreigbrieven bezorgd bij de predikanten van Asten en Mierlo, die daarover hun beklag deden bij de Staten-Generaal. De Raad van Brabant adviseerde de Staten-Generaal om deze predikanten, hun familie en de verdere vertegenwoordigers en aanhangers van de gereformeerde religie in bescherming te nemen. Bevolen moest worden dat deze personen niet mochten worden gelaedeerd. Als zulks toch zou gebeuren, diende de katholieke gemeenschap daarvoor aansprakelijk te worden gesteld en de aangerichte schade te vergoeden.¹³

Het was echter niet alleen in financieel opzicht dat een katholieke gemeenschap de gevolgen moest ondervinden van wangedrag van haar leden. In 1735 werd in Deurne op een tweetal zondagen in januari een protestantse kerkdienst verstoord door een groep van circa vijftig katholieke jongeren. De drossaard van Deurne verzocht daarom aan de Staten-Generaal om maatregelen te nemen en zo te voorkomen dat zulke ordeverstoringen in de toekomst nog zouden plaatsvinden. Op advies van de Raad van Brabant bevalen de Staten-Generaal dat de besturen van de lokale katholieke kerken en de aan die kerken verbonden pastoors en kapelaans voor de schepensbank van Deurne moesten verschijnen, om daar aan de predikant en de kerkenraad van de protestantse kerk hun excuses aan te bieden voor hetgeen was voorgevallen. Voorts moesten zij beloven dat zulke incidenten zich in de toekomst niet meer zouden voordoen.¹⁴

Uit de hier vermelde zaken blijkt dat in de eerste helft van de achttiende eeuw het bestaan van katholieke kerken en het houden van de katholieke eredienst in feite werd gedoogd, zolang zich maar geen ongeregeldeheden voordeden tussen de katholieke en protestantse ingezetenen van een plaats. Wat ook kan worden vastgesteld is, dat indien zich toch zulke ongeregeldeheden voordeden, de katholieke gemeenschap daarvoor als geheel verantwoordelijk werd gehouden. Zij moest voorgevallen schade vergoeden en verdere ongeregeldeheden voorkomen door haar leden in bedwang te houden. Tot ingrijpende maatregelen zoals het sluiten van de kerk werd in deze gevallen evenwel niet overgegaan.

(2) Tot zwaardere maatregelen kon worden besloten indien de ongeregeldeheden van een bijzonder ernstige aard waren. Van zulke ernstige ongeregeldeheden was bijvoorbeeld in 1715 sprake in Standaardbuiten. In dat jaar werden twee weeskinderen – de minderjarige kinderen van wijlen Adriaen Vroegen en Petronella Dingemans – onttrokken aan het gezag van hun gereformeerde voogden. Zij waren ontvoerd door enkele inwoners van

Standaardbuiten en werden verborgen gehouden voor de autoriteiten. Omdat niet kon worden achterhaald welke – katholieke – inwoners daarvoor verantwoordelijk waren, werd door de Raad van Brabant aan de Staten-Generaal geadviseerd de plaatselijke katholieke kerk te sluiten en de priester te verbieden de eredienst te houden. Dit alles tot het moment dat de kinderen weer in handen van hun voogden waren gesteld. Hoe het in deze zaak is afgelopen, is niet bekend.¹⁵

Een sluiting van de plaatselijke katholieke kerk werd ook bevolen naar aanleiding van de ernstige verstoringen van de openbare orde die zich in 1755 voordeden in Wouw. In die plaats was een katholieke ‘kerkschuur’ opgeknapt en een organist benoemd zonder dat daarvoor toestemming was verkregen van de Staten-Generaal. Dit had bij de gereformeerde inwoners tot grote ergernis geleid en dat had weer tot gevolg dat er gewelddadigheden waren voorgevallen, met name van de zijde van de katholieke inwoners. Om deze gewelddadigheden te beteugelen waren door de Raad van Brabant zogeheten brieven van sauvegarde opgesteld, waarin de gereformeerde inwoners van Wouw onder zijn bescherming waren gesteld. Deze *lettres de grâce* waren ter plaatse gepubliceerd.¹⁶ De brieven van sauvegarde waren vervolgens echter door inwoners van Wouw verscheurd. Door de Raad van Brabant werd deze aantasting van zijn rechtsmacht dermate ernstig geacht, dat sluiting van de katholieke kerk werd bevolen. De kerk zou gesloten blijven totdat enkele van de daders van al deze gewelddadigheden konden worden gearresteerd en in hechtenis genomen, om hen vervolgens naar behoren te kunnen straffen. Ook van deze zaak kon de afloop niet worden achterhaald.¹⁷

Ook voor deze laatste twee gevallen kan echter worden vastgesteld dat er maatregelen tegen de gehele katholieke gemeenschap konden worden genomen indien een of meer leden van deze gemeenschap zich hadden misdragen. Waren deze misdragingen bijzonder ernstig, dan konden deze maatregelen ook de tijdelijke sluiting van een kerk inhouden. Wat het geval van Wouw zo bijzonder ernstig maakte, was het verscheuren van de door de Raad uitgevaardigde brieven van sauvegarde. Hierbij moet worden opgemerkt dat de Raad al gauw geneigd was elke aantasting van zijn gezag – door wie die ook was begaan – als *contempt of court* ofwel minachting van zijn rechtsmacht te beschouwen en daartegen op te treden.

(3) Bij zeer ernstige wantoestanden kon niet alleen de sluiting van een kerk worden bevolen, maar daarenboven een strafrechtelijke vervolging van de betrokkenen worden aangevraagd. Van zulke wantoestanden was met name sprake als ingezetenen de arrestatie van een priester of pastoor hadden verhinderd of willen verhinderen, of zij een katholieke geestelijke uit zijn gevangenschap hadden bevrijd. Van een dergelijke bevrijdingsactie was bijvoorbeeld sprake in het geval van Jacob Donckers uit 1686. Deze Donckers was een katholieke priester die in Valkenswaard een eredienst had gehouden en bij die gelegenheid opruiende taal aan het adres van de overheid en de gereformeerden had uitgesproken. Hij was deswege aangezegd Brabant te verlaten. Toen hij dit laatste weigerde te doen, had men hem gearresteerd en gevangen genomen. Daarop was hij, met de hulp van enkele inwoners van Valkenswaard, uit de gevangenis ontsnapt en gevlucht. Nadat hij opnieuw was opgepakt werd zowel tegen de priester als tegen zijn medeplichtigen een